

Benjamin Arbel, *Trading Nations: Jews and Venetians in the Early Modern Eastern Mediterranean*. Leiden/New York/Köln, 1995. Str. 237.

U povijesti Sredozemlja 1571. godina puna je velikih i tragičnih sukoba. Dana 5. kolovoza vojska sultana Selima II na juriš je osvojila Famagustu, prijestolnicu Cipra, a 7. listopada kršćanska je flota pod zapovjedništvom Juana Austrijskog do nogu potukla tursku u pomorskoj bici kod Lepanta. U sjeni tih događaja mogao bi se zaboraviti jedan događaj iz europske povijesti toga doba - ukazom od 18. prosinca prognani su svi Židovi koji su živjeli u granicama Mletačke Republike, a njihova je imovina konfiscirana. Što je tome prethodilo? I kakvi su općenito bili odnosi između Židova i Venecijanaca, ta dva velika »trgovačka naroda«? Tim i sličnim pitanjima bavi se Benjamin Arbel, profesor povijesti na sveučilištu u Tel Avivu, u svojoj knjizi *Trading Nations (Trgovački narodi)*.

Ime Benjamina Arbela poznato je znanstvenim krugovima od konca 1970-tih godina. Tko god je redovito pratio *Mediterranean Historical Review* zna ga kao urednika te sadržajne periodičke publikacije.¹ U monografiji o kojoj je riječ, B. Arbel je niz ogleda povezao jedinstvenom problematikom i potkrijepio odgovarajućim dokazima.

Tema »Židovi i talijansko (posebno venecijansko) društvo« nerijetko je obrađivana u suvremenoj literaturi i povjesničar koji se prihvati te teme mora je i dobro poznavati. Arbel se savjesno pripremio za tu ulogu. Možda će sitničavi čitatelj opaziti da u bilješkama i bibliografiji nema radova na nekim europskim jezicima (primjerice, na njemač-

kom). No, ako se sjetimo engleskih, francuskih, talijanskih (pa i srednjevjekovnih) radova, nema mu se što prigovoriti. Još veće divljenje izazivaju vrela na kojima je knjiga utemeljena. Tu se autor otkriva ne samo kao znalac (za to mu odmah valja odati priznanje) nego i kao prekaljeni arhivski istraživač koji je uspio otkriti niz važnih dokumenata (vidi niže). To je jedna od najvećih zasluga Arbelove knjige.

I samo površni pogled na strukturu rada otkriva još jednu njegovu vrlinu: autoru ni pošto nisu nevažne ljudske sudbine. Čovjek, pojedinac, njegov duhovni ustroj i vanjski izgled, njegova okolina - sve to predmet je Arbelova zanimanja. To se vidi i u njegovim ranijim radovima,² a osobito dolazi do izražaja u posljednoj knjizi, čime se priklanja nastojanjima medijevistike naših dana. Osvrnimo se sada na sadržaj knjige.

Do 16. stoljeća, zbog mnogih razloga, prisutnost Židova kao »trgovačkog naroda« u Sredozemlju nije izražena. Njihova trgovina u tom području bila je prilično skromna. Tek u 16. stoljeću, prema autorovu mišljenju, a osobito u razdoblju od 1530. do 1580. godine, Židovi postaju sastavni dio mletačkog društva. Gradnja »Starog geta« (1541) i pojava takozvane »Prve povelje« u korist Židova (1589) važne su točke na tom putu. Najveću pažnju autor je poklonio razdoblju od 1560. do 1570. godine, a njegov istraživački postupak može se prikazati u obliku kružnica koje se postupno sužavaju.

Prvo poglavlje, »Venice and the Jewish Merchants of Istanbul in the Sixteenth Century«, ponešto je drugačije od ostalih. U njemu autor daje općeniti prikaz u kojemu su našli mjesta i uspjesi židovskih trgovaca u prijestolnici Carstva, i razlozi takvih uspjeha. Pri kraju autor spominje da su Židovi na Balkanskom poluotoku preuzeli u svoje ruke trgovinu vunom, tkaninama i sličnom robom i da su u

¹ Pisac ovih redaka imao je priliku upoznati sadržaj časopisa za razdoblje 1986-1991, kada je pripremao prikaz izdanja za ruske čitatelje. Vidi M. M. Freidenberg, »Sredizemnomorskoe istoričeskoe obozrenie«, *Voprosi istorii* 1993, br. 6, str. 184-187.

² Vidi, primjerice, njegove članke o djelatnosti Solomona Aškenazija ili Nūr Bānū.

trgovinu uključili i osmanlijske velikodostojnike. Zanimljiv je jedan podatak: kada su 1563. Venecijanci konfiscirali židovsku robu, pokazalo se da je njezin vlasnik veliki vezir Mehmed paša Sokolović (str. 20).

Autor priznaje da se takav način trgovanja Židova u prijestolnici ne može uvijek dokazati konkretnim podacima, no njegov opći zaključak prilično je uvjerljiv: od početka 1540. godine pa sve do 1625. židovski trgovci zauzimaju vodeće, a i prevladavajuće (»hegemonic«) položaje u venecijanskoj trgovini s tim područjem (str. 28).

U drugom poglavlju »Abraham Castro Multiplied: Venetian Traders and Jewish Customs Farmers in the Levant, c. 1530-c. 1540« Arbel mijenja način izlaganja. Počinje analizom djelatnosti jednog poduzetnika, upravitelja kovnice novca i carinarnice i poglavara židovske općine u Egiptu. Tu je istraživačev rad obilato potkrijepljen dokumentima, jer je o toj temi mnogo pisano (u posljednjih deset godina šest puta), pa Arbelu nije bilo teško dati u knjizi i iscrpan povijesni pregled, koji je dopunio analizom svjedočanstava iz »Dnevnik« Marina Sanuta. Dokumenti su dosta zbrkani i pod njegovim perom niče zagonetna slika ne jednog, nego dvojice Abrahama Castra, jednog iz Aleksandrije, a drugog iz Sirije.

U trećem poglavlju »The Jews in Venice and the Ottoman Menace, 1566-1573« autor odgovara na važno pitanje. Poznato je da je u godinama što su prethodile ciparskom ratu 1570-1573. u Italiji narastao val protužidovskog raspoloženja, velike netrpeljivosti prema Židovima. Kako se pod pritiskom te sveobuhvatne netrpeljivosti oko Venecije i u samome gradu uspio održati poznati venecijanski pragmatizam? U tom poglavlju Arbel u svoje izlaganje uvodi dva nova pojma, pojam »mita« (»complex myth«), koji se stalno pleće oko Židova, i pojam »tipičnog Židova« u svijesti njihove okoline. U predodžbu »tipičnog Židova« ušao je cijeli niz osobina,

primjerice: vjerolomstvo, podmuklost, nerazumljivi jezik koji su smatrali vještijim itd.

Takvom društvenom i psihološkom okruženju Židova Arbel pridaje veliko značenje, a kada objašnjava uzroke svemu što se dogodilo u Veneciji 1571. godine, razilazi se u mišljenju od svojih prethodnika B. Ravida i B. Pullana. Ta dva znanstvenika tumačila su te događaje kao korak koji je nametnula borba protiv lihvara Aškenazija. Benjamin Arbel, pak, u njima vidi posljedicu netrpeljivosti prema Židovima, širenje negativnog mišljenja o Židovima (str. 74-75). Iskreno, meni se to mišljenje čini mnogo uvjerljivijim.

U četvrtom poglavlju »Medicine, Diplomacy and Trade: Solomon Ashkenazi and Venetian-Ottoman Relations, c. 1564-1573« spominje se još jedan Židov, o kojemu se govori i u petom, »The Eastern Trade, Solomon Ashkenazi and the Readmission of the Jews in Venice in 1573«. Riječ je o Solomonu Aškenaziju, liječniku, dvorjaninu, diplomatu. Oba poglavlja, posvećena njegovim poslovima, zapravo su prilog povijesti ciparskog rata i svega što se poslije događalo.

Iz ovog kratkog prikaza može se vidjeti koliko je široko Arbelovo zanimanje za Židove. Ono zanimanje koje obilježava njegov cjelokupni istraživački rad. Njega zanima pojedinac, uvjetno rečeno, trosmjerno: psihološka struktura pojedinca, pojedinac kao karika u sukobu i, konačno, pojedinac kao svojevrsna »leća« kroz koju se prelamaju zbivanja, pragmatična povijest. Ovo posljednje u najvećoj mjeri iskazano u događajima povezanima s imenom Hayyima Saruqa (u šestom poglavlju »The Pandora Box of Hayyim Saruq's Bankruptcy«).

Dva poglavlja posvećena su povijesti Hayyimova bankrota (112 tisuća dukata) i temelje se, kao i većina drugih, na golemoj arhivskoj građi iz venecijanskog Državnog arhiva (Archivio di Stato - ASV). Ta dva poglavlja središnji su dio knjige. Obuhvaćaju više od 70 stranica i zaslužuju poseban prikaz.

Nadam se da će takav prikaz biti napisan.

Sedmo poglavlje »Trade, Espionage and Inquisition: Hayyim Saruq's Resurgence« zaista je neobično. U njemu je analiza dokumenta koji je autor pronašao u ASV, potaknut kratkom bilješkom u najnovijem radu P. Pretoa *I servizi segreti di Venezia* (1994). To je nevelika knjižica od 19 stranica sa šiframa koje je Hayyim Saruq rabio u svojstvu venecijanskog tajnog doušnika. Otkriće tog dokumenta omogućilo mu je da u svoje istraživanje uvede i razgranatu mletačku obavještajnu djelatnost na Balkanu.

Kratko osmo poglavlje opisuje Židove brodovlasnike, a završava autorskim tekstom i »Appendixom« u kojem Arbel objavljuje šest arhivskih dokumenata iz ASV (među njima i Saruqovu knjižicu sa šiframa).

U svojoj analizi Arbel čitateljima predlaže nekoliko značajnih zaključaka. Prvo, on drži nužnim temeljito proučavanje biografije svakog Židova koji se našao na stranicama ove knjige. I obojice Castra i Solomona Aškenazija i Hayyima Saruqa jer oni, osim što su važni za povijest Židova, ilustriraju i širi krug pojava (»a broader area«). Osobito »they also shed light on the *modus operandi* of the rising Jewish merchants in the early modern period ... F. I. Ashkenazi's involvement in the Ottoman relations with Venice represents not only the important role of Jewish phisician in the Ottoman court and its politics, but also the way that it was used to further the private and public interests of Jewish entrepreneurs. Saruq's story reveals the ample possibilities open in ... his time to Jewish entrepreneurs in the eastern Mediterranean.« (str. 185-186)

Istraživači zapadnoeuropskog židovstva (osobito J. Israel) došli su do zaključka da je židovstvo oko 1570. godine, pod utjecajem ekonomskog napretka, doživjelo značajne promjene. Arbelovo istraživanje pokazuje da su se slični procesi, čak i nešto ranije, odvijali i u osmanlijskom carstvu i općenito u Sredozemlju. Drugi je problem što taj napredak

nije dugo trajao. Nakon nekoliko desetljeća, u 17. i početkom 18. stoljeća, zapadni i armenški trgovci počeli su sve više istiskivati Židove, ostavljajući im mjesta samo u trgovačkim ispostavama, gdje su mogli raditi kao posrednici, skupljači carinskih pristojbi ili prevodioci. Poznavajući građu, mogu se složiti sa tim mišljenjem.

I na kraju, jedno od glavnih razmišljanja autora knjige. Arbelova monografija uvjerljivo opovrgava tezu nekih povjesničara (osobito U. Tuccija) da »in the commercial milieu of sixteenth-century Venice only the Jews remained excluded from the great consortium of merchants from every nation and that the Jews were not allowed to trade with the Levant, but had to make use of the Venetian intermediary.« (str. 188) Dakako, Židovi nikada nisu bili »potpuni« (full) članovi venecijanskog društva, no Arbel ipak smatra preuveličanim (str. 189-190) Tuccijev zaključak da su Židovi i Venecijanci bili »dva svijeta koja se nikada nisu mogla sresti« (»two worlds which could never meet«).

Moram se zaustaviti na još jednoj primjedbi Arbelovoj knjizi. Na slici koju je naslikao nije se našlo mjesta za ljude koji su tijekom nekoliko stoljeća predstavljali Dubrovačku Republiku. Ni među sudionicima zbivanja, ni kao sile čiji se utjecaj makar kako osjećao. Štoviše, kada u epigrafu osmog poglavlja govori o brodovima nazivajući ih »argosy«, vidi se, nažalost, da mu nije poznato da je »argosy« engleskim izgovorom iskrivljeno ime *Ragusa*. I baš je u Dubrovniku sagrađen tipizirani model međunarodno klasificiranog jedrenjaka. To je zaista neobično, jer su barem tri okolnosti morale potaknuti Arbela da spomene ulogu Dubrovnika i njegovih Židova u zbivanjima koja opisuje. Naglašavam, nije trebao razrađivati, nego barem spomenuti.

U prvom redu, radi se o suparništvu dviju republika bez kojega bi teško bilo zamisliti ekonomsku situaciju u tom području. Ono što je donosilo korist jednoj, odmah se shvaćalo

(i doista pretvaralo) u štetu za drugu. Kada je Daniel Rodriga osnivao svoju splitsku »skalu«, to je odmah shvaćeno kao pothvat protiv dubrovačke.

Nadalje, na kopnenom tržištu Balkanskog poluotoka, kako je poznato, dugo vremena vladala je Ragusa sa svojim Židovima i teško je odvojiti, makar i tipološki, trgovačku djelatnost Židova na kopnu od trgovačke djelatnosti Židova na moru.³ Nije slučajno da trgovina na Balkanu u Arbelovoj knjizi izgleda prilično siromašna. Ne isključujem mogućnost da je upravo to i bila autorova namjera, a u tom slučaju treba mu uputiti prigovor.

Naposljetku, dvojna opreka »republika i njezini Židovi«, koju Benjamin Arbel tako uspješno gradi, »bila je na djelu« i u Dubrovniku (u drugim razmjerima, naravno, ali jest »bila na djelu«). Pisac knjige *Trgovački narodi* morao je to znati.

Uostalom, pisac ima pravo postupiti prema vlastitom nahodjenju. Uvijek se može pozvati na slabo poznavanje literature na slavenskim jezicima. Šteta što se nije poslušio publikacijama na europskim jezicima, osobito radovima Jorja Tadića i Bariše Krekića.⁴ U Tadićevim radovima mogao je naći podatke koji bi mu poslužili kao odlična dopuna u opisivanju venecijanskog židovstva.

Tako u prvom poglavlju svoje knjige Benjamin Arbel navodi podatak da su prihodi venecijanske carinarnice od uvoza robe iz Europe 1584. godine iznosili 18 tisuća dukata,

3 M M Freidenberg, *Dubrovnik i Osmanskaja imperija*, 2. prerađeno i dopunjeno izdanje (Moskva. Nauka, 1989); Jorjo Tadić, *Jevreji u Dubrovniku do polovine XVII stoljeća* (Sarajevo: Benevolentia, 1937).

4 Jorjo Tadić, »Le commerce en Dalmatie et à Raguse et la decadence économique de Venise au XVII-e siècle«, u: *Aspetti e cause della decadenza economica veneziana nel secolo XVII* (Venezia/Roma, 1960), pp. 235-274; Bariša Krekić, »The role of the Jews in Dubrovnik (13th-16th centuries)«, u: *Viator, Medieval and Renaissance Studies* 4 (Berkeley/Los Angeles/London, 1973), pp. 257-271

a od izvoza 24 tisuće (str. 25). Je li to mnogo ili malo? U Tadićevom radu o trgovini u Dalmaciji, u Dubrovniku, i o ekonomskom slabljenju Venecije u XVII stoljeću postoje svjedočanstva o tome da su svi prihodi dubrovačke carinarnice prosječno iznosili 18 do 26 tisuća dukata godišnje, a za vrijeme ciparskog rata popeli su se na 106, 1571. godine i na 140 tisuća dukata.⁵

S »dubrovačkom temom« završavam svoj prikaz. Pretpostavljam da je Arbelovo zaobilaznje te teme posljedica suzdržanosti, što je svakako pohvalno. A ako se čitatelju, kad upozna divnu knjigu Benjamina Arbela, nametnu dodatna pitanja, to će biti samo dokaz više da je knjiga ozbiljna, mnogostrana i značajna.

Maren Freidenberg

S ruskog prevela: Mihaela Vekarić

Krešimir Čvrljak, *Znameniti putnici u Skradinu i na Krki*. Skradin: Poglavarstvo grada Skradina; Zagreb: Hrvatska matica iseljenika i Hrvatski informativni centar, 1995. Str. 387.

Doživljavajući putopis kao izraz koji ujedinjuje književno-znanstveni interes s umjetničkim oblikovanjem, koji jest doprinos geografiji ili etnografiji odnosno srodnim znanostima, ali je istodobno i književna vrsta u kojoj su dojmovi, razmišljanja i sve ono što je pisca tijekom putovanja zaokupilo, dakle ukupni slijed događaja umjetnički oblikovani, autor ove knjige poseže upravo za opažanjima i opisima znamenitih posjetitelja Skradinu i njegovom okruženju da bi rekonstruirao život ovog malog dalmatinskog grada koji traje svoj višetisućljetni život, viden očima 22 putnika

5 Tadić, »Le commerce en Dalmatie et à Raguse et la decadence économique de Venise au XVII-e siècle«, p. 248 sqq. Te brojke koriste svi koji pišu o dubrovačkoj trgovini